

KOHLBERGOVA TEÓRIA VÝVOJA MORÁLNYCH ÚSUDKOV

ANNA REMIŠOVÁ, Katedra humanitných vied, Ekonomická univerzita v Bratislave

REMIŠOVÁ, A.: Kohlberg's Theory of the Development of Moral Judgements
FILOZOFIA 51, 1996, No 7, p. 439

The theory of moral judgements or the theory of rational reconstruction of the ontogenesis of the thinking of justice developed by American psychologist Lawrence Kohlberg is one of the most topical and influential current theories in moral psychology. Its philosophical and metaethical principles as well as its pedagogical conclusions attract attention not only of psychologists, but also of philosophers, ethicists and pedagogues. Kohlberg's idea of the stages of moral development of personality were integrated into many important models of ethical decision making.

V odbornej literatúre Kohlberga niektorí uznávajú a obdivujú, iní zase kritizujú a spochybňujú jeho koncepciu. Snáď najznámejšia je kritika zo strany Carol Gilliganovej, niekdajšej Kohlbergovej spolupracovníčky. K zaujímavým patrí i Habermasova polemika v súvislosti s tzv. siedmym stupňom morálneho vývoja a s problémami metodológie Kohlbergovho výskumu.

Cieľom state je priblížiť slovenskému čitateľovi základné myšlienky Kohlbergovej teórie, jeho východiská a závery, pričom si nenárokujeme právo túto teóriu kriticky analyzovať. Skôr nám ide o momentálne „zaplnenie priestoru“, kým sa nášmu čitateľovi dostane do rúk preklad Kohlbergových prác.¹

Kognitívno-vývojové východiská teórie morálneho vývoja. Kognitívno-vývojové teoretické východiská Kohlbergovej teórie pramenia predovšetkým v učení Jeana Piageta, ktorý preskúmal a opísal vývoj vzorov organizácie ontogenetického myslenia a procesu poznávania. L. Kohlberg aplikoval základné Piagetove myšlienky na oblasť morálky a vytvoril teóriu vývoja morálnych úsudkov.

L. Kohlberg s kolektívom svojich spolupracovníkov empiricky dokázal, že človek vo sfére morálneho usudzovania dosahuje rôzne stupne. Podľa Kohlbergovej teórie vývoj morálneho usudzovania vedie od egocentrickej úrovne na úroveň akceptovania a prijatia sociálnych noriem a odtiaľ na tretiu úroveň, na ktorej individuum sociálne normy spoločnosti kriticky prehodnocuje a oceňuje na základe všeobecných morálnych princípov. Tieto tri úrovne morálneho vývoja nazval **prekonvecionálnou, konvecionálnou a postkonvecionálnou úrovňou. Vnútri každej úrovne sa nachádzajú dva stupne.**

¹V práci vychádzame predovšetkým z vybraných prác Lawrence Kohlberga, ktoré vyšli v nemeckom jazyku v takomto rozsahu po prvýkrát v roku 1995 [7].

Vývoj od stupňa jeden po stupeň šesť interpretuje Kohlberg aj ako pribúdanie reciprocitu medzi členmi spoločnosti. Najvyšší bod morálneho vývoja predstavuje stupeň 6, základom ktorého je Kantova, resp. Rawlsova idea uznania morálnej autonómie každého jednotlivca ako najvyššej hodnoty. Človek, ktorý dosiahne tento stupeň morálneho vývoja, akceptuje vo svojej morálnej reflexii nielen svoju vlastnú pozíciu, ale aj pozíciu každého iného individua (t.j. prebieha tu ideálna výmena rolí) ([3], 313). Dominantnú úlohu v Kohlbergovom systéme morálneho vývoja zohráva princíp spravodlivosti, preto sa tiež vývoj morálnych úsudkov rozumie ako vývoj myslenia spravodlivosti.

Stupne morálnych úsudkov. Vo svojej práci *Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach* (1976) L. Kohlberg hovorí, že aby sme porozumeli stupňom morálneho vývoja, je dôležité pochopiť postupnosť celkového vývoja osobnosti. Vieme, že z hľadiska morálneho vývoja človek prechádza postupne v smere základnej línie od 1. po 6. stupeň – v intenciách Piagetom preskúmaných stupňov logického myslenia. Piaget ukázal, že existujú tri hlavné fázy vývoja myslenia: intuitívna, konkrétne-operatívna a formálno-operatívna. Okolo siedmich rokov sa stretávame u detí s konkrétne-logickým myslením – deti dokážu logicky uvažovať, kvalifikovať predmety a zachytiť kvantitatívne vzťahy medzi nimi. V adolescencii dosahujú mnohí, no nie všetci ľudia úroveň formálno-logického myslenia. Formálno-operatívne myslenie umožňuje reflektovať možnosti, pozorovať vzťahy medzi elementmi systému, tvoriť hypotézy. Je známe, že mnohí jednotlivci dosiahnu stupeň formálnych logických operácií len čiastočne, aj keď zohľadňujú reálne vzťahy, ktoré vznikajú v reálnom čase a priestore medzi určitými vecami alebo javmi. Neuvažujú však o všetkých možnostiach a nevytvárajú hypotézy ([1], 124).

Kohlberg vychádza z toho, že „morálne myslenie je tiež myslenie, progresívne morálne myslenie závisí od progresívneho logického myslenia. Existuje paralelnosť medzi logickým stupňom individua a jeho morálnym stupňom. Osoba, ktorá myslí len konkrétne-operatívne, nemôže prekonať prekonvencionálnu úroveň (stupeň 1 a 2). Osoba, ktorá je len blízko hranice formálno-operatívneho myslenia, zostane na konvencionálnej úrovni (stupeň 3 a 4). Logický vývoj je nevyhnutnou podmienkou morálneho vývoja, nie je však dostačujúcim predpokladom. Mnohé individua dosiahli vyšší logický stupeň, no nedosiahli paralelný morálny stupeň; takmer nikto sa však nenachádza na vyššom morálnom stupni, ako je jeho logický stupeň (por. Walker 1980).“ ([1], 124–125). Vo vnútri každej morálnej úrovne existujú teda dva stupne, pričom druhý stupeň predstavuje progresívnejší a lepši variant v rámci jednej úrovne.

Diferenciácia stupňov logického vývoja sa vzťahuje aj na sociálne vnímanie, perspektívy a osvojenie rolí. Kohlberg predpokladá, že keď definujeme morálne stupne, obsiahli sme v tomto akte aj opis stupňov osvojovania rolí a chápanie svojej úlohy v spoločnosti. Inými slovami, tak ako v prípade logiky aj vývoj sociálneho poznania ide paralelne s morálnym vývojom ([1], 125).

Vývoj od 1. stupňa nie je teda charakterizovaný len vertikálnym progresívnym postupom, ale aj sukcesívnym horizontálnym rozširovaním, ktoré je podmienené sukcesívnym

odhaľovaním psychologických a sociologických životných skutočností ([1], 3). Horizontálna postupnosť má formu pohybu od logiky k sociálnemu vnímaniu a potom k morálnemu úsudku. „Najskôr dosiahnu individuá logické štádium, určité parciálne formálne operácie, čo im umožní poznávať „systémy“ vo svete, identifikovať rad vzájomne zviazaných variét (Variablen) ako systém. Potom dosiahnu úroveň sociálneho vnímania, resp. prijatia rolí, na ktorej poznajú, ako si ľudia **pod rekurzom miesta každého iného** navzájom rozumejú v rámci systému. Napokon dosiahnu 4. stupeň morálneho usudzovania, na ktorom sa blaho a poriadok spoločnosti chápe ako východisko úsudku o tom, čo je „férové“ a „správne““ ([1], 125).

Kým na prvej úrovni si individuum najprv všíma iné individuum, s ktorým sa integruje v jednom spoločenstve, na druhej úrovni spoznáva sociálny poriadok danej komunity a na tretej si uvedomuje, že sociálny poriadok možno zmeniť, čím si stavia problém kritického prehodnotenia sociálneho poriadku a jeho noriem, vychádzajúc z určitých všeobecných princípov.

Záverečným krokom v tejto horizontálnej sekvencii je morálne konanie. Kohlberg tvrdí, že ak má morálne konanie zodpovedať morálnym nárokom, morálne úsudky sa musia vyvíjať smerom k ďalšej úrovni, t.j. progresívnym smerom. Podľa Kohlberga človek nemôže morálne konať v súlade s morálnymi princípmi, ak týmto princípom nerozumie, alebo ak im neverí. Človek však môže v určitých pojmoch myslieť a argumentovať, ale nemusí podľa nich žiť. To, či sa určitá osoba v určitej situácii riadi morálnymi názormi, ktoré sú jej vlastné pri morálnom usudzovaní, závisí v konečnom dôsledku od množstva faktorov. Napriek tomu, hovorí Kohlberg, sa ukázala súvislosť medzi morálnymi stupňami a konaním. Preto je namieste predpokladať, že zrelšie morálne úsudky vedú k zodpovednejšiemu morálnemu konaniu.

Kohlberg prichádza k záveru, že morálne stupne súvisia s predchádzajúcim kognitívnym vývojom a s morálnym konaním, ale „určenie morálneho stupňa sa musí odvodzovať od morálneho úsudku.“ ([1], 126).

Postup od 1. stupňa po 5. stupeň je empiricky dokázaný, postup od 5. k 6. stupňa má teoretický charakter, ide o prechod od klasického liberalizmu a utilitarizmu ku Kantovej morálnej autonómii, ako ju aplikoval John Rawls [3]. Pritom 6. stupeň tvorí centrum Kohlbergovho vývojového modelu a môže sa chápať ako morálna požiadavka, ku ktorej by mala byť nasmerovaná morálna výchova. Tento najvyšší vývojový stupeň totiž predpokladá principiálne autonómne úsudky založené na zodpovednosti jednotlivca voči spoločnosti a voči jednotlivým ľuďom. Šiesty stupeň morálneho usudzovania charakterizuje morálku založenú na univerzálnych, reverzibilných a preskriptívnych etických princípoch. Preto aj pedagogické smery, ktoré vychádzajú z Kohlbergovej teórie, proklamujú univerzalistické korene a východiská vo výchovnom procese [4].

Už štvorročné deti dokážu celkom zreteľne rozlišovať medzi morálnymi dimenziami. Prekonvencionálna úroveň morálneho vývoja prezentuje myslenie väčšiny detí do deviatich rokov, niektorých mladistvých a dospelých trestancov. Na konvencionálnej úrovni sa nachádza podľa L. Kohlberga väčšina mladých a dospelých ľudí. Postkonvencionálnu úroveň dosiahne len menšina dospelých, a to spravidla po dvadsiatom roku života.

Kľúčovým pojmom tejto vývojovej morálnej logiky je pojem „konvencionálny“. Podľa Kohlberga konvencionálne individuum uznáva pravidlá, očakávania a konvencie spoločnosti, resp. autority práve preto, že ide o pravidlá komunity, spoločnosti.

Na prekonvencionálnej úrovni individuum ešte nedokáže porozumieť pravidlá spoločnosti a podporovať ich. Na konvencionálnej ich akceptuje a rešpektuje. Aj na postkonvencionálnej úrovni individuum vychádza z uznania a rešpektovania spoločenských pravidiel. Postkonvencionálny človek si však uvedomuje, že spoločenské pravidlá sa odvodzujú z určitých morálnych princípov. Tieto sa príležitostne dostávajú do konfliktu s pravidlami spoločnosti. V takomto konflikte sa potom postkonvencionálny človek pridrižiava vlastných princípov, nie konvencie ([1], 127).

Plauzibilným sa zdá aj vysvetlenie týchto troch úrovní z hľadiska vzťahu medzi „Ja“ a „spoločenskými pravidlami“. Na prekonvencionálnej úrovni potom vystupuje subjekt, pre ktorý sú spoločenské pravidlá a očakávania niečím vonkajším. Na úrovni konvencionálnej sa subjekt identifikuje so spoločenskými pravidlami, resp. s pravidlami autorít. A na postkonvencionálnej sa stretávame s človekom, ktorého Ja je nezávislé od spoločenských očakávaní a noriem a jeho hodnoty sa určujú v rámci samostatnej voľby ([1], 127).

Kohlbergova škála morálneho uvažovania nemá slúžiť na akési delenie ľudí na lepších a horších, slušných či neslušných a pod. Kohlberg sám si uvedomuje možnosť takéhoto „zneužitia“ jeho skúmaní, preto na inom mieste konštatuje: „Predovšetkým sme zdôraznili, že stupne nie sú žiadne škatuľky na klasifikáciu a hodnotenie ľudí. Tendencia usporiadať ľudí podľa šablóny sa ukazuje, keď osoby, ktoré argumentujú na stupni 2, sa hodnotia ako „manipulátori“, „inštrumentálni egoisti“ a pod. Keď chceme zaradiť určité myslenie do stupňa 2, nemyslíme tým, že osoby, ktoré takto myslia, sú egoistické alebo manipulátorské. Sú rovnako nasmerované na správnosť alebo férovosť ako ľudia, ktorých myslenie je zaradené do stupňa 5. Poznať, že niekto myslí na stupni 2, neznamenať tvrdiť, že táto osoba sa nespráva férovo alebo morálne. Ide o to, aby sme poznali jej chápanie správnosti a férovosti, a poriadok stupňov nám pomáha porozumieť jej stanovisku.“ ([2], 228–229).

STUPNE MORÁLNYCH ÚSUDKOV

Prekonvencionálna úroveň	1. stupeň	usudzuje sa z hľadiska odmeny a trestu a pod . vplyvom fyzických konzekvencií
	2. stupeň	usudzuje sa podľa schémy: Každému, čo mu patrí. Ako ty mne, tak ja tebe!. Je to hľadisko odvety, ktoré tu vystupuje ako princíp spravodlivosti.
Konvencionálna úroveň	3. stupeň	usudzuje sa podľa zlatého pravidla správania: Čo nechceš, aby robili iní tebe, nerob ani ty im: so zreteľom na mienku skupiny, do ktorej človek patrí.
	4. stupeň	usudzuje sa podľa platného spoločenského práva a povinnosti. Zákony sú dôležité, pretože garantujú rovnosť všetkých pred zákonom.
Postkonvencionálna úroveň	5.–6. stupeň	Stupeň sociálnej zmluvy, sociálneho úžitku a individuálnych práv. (Spravodlivosť znamená, že ľudia chápu svoje fundamentálne práva.) Stupeň univerzálnych etických princípov, spoločensky usporiadaných hľadísk, resp. „morálnych hľadísk“, od ktorého sa odvodzuje spoločenský poriadok.

Prehľad stupňov vývoja morálnych úsudkov podľa L. Kohlberga (podľa[4]).

V neskoršom období sa Kohlbergova teória vývoja morálnych stupňov prezentovala predovšetkým ako **racionálna rekonštrukcia ontogenézy myslenia spravodlivosti**. Teória morálnych stupňov je vlastne teória stupňov spravodlivých morálnych úsudkov :

1. stupeň : trest a odmena;
2. stupeň : morálka odplaty;
3. stupeň : morálka skupiny;
4. stupeň : morálka zákona;
- 5.–6. stupeň : morálka princípov.

L. Kohlberg spolu so svojimi spolupracovníkmi Charlesom Levinom a Alexandrou Hewerovou píše: „Domnievame sa, že funkciou morálnych úsudkov alebo princípov je riešenie medziľudských alebo sociálnych konfliktov medzi rozličnými nárokmi alebo právami. V takýchto úsudkoch sa musia taktiež pomenovať povinnosti zodpovedajúce daným právam. Morálne úsudky alebo princípy tvoria teda základ predstáv o rovnosti, vyrovnaní a reverzibilite nárokov.“ ([1], 225).

Je pozoruhodné, že v tejto vývojovej teórii, založenej na štruktúrno-genetickom východisku, je výrazný implicitný normatívny nárok a obsah sa javí len ako druhoradý.

V tejto súvislosti sa javí ako významný Kohlbergov záver týkajúci sa procesu výchovy. Ved' ak sa dôraz kladie na štruktúru, na dosiahnutý vývojový stupeň, a nie na obsah, potom z toho logicky vyplýva, že cieľom výchovného procesu je vývoj a dosiahnutie vyššieho morálneho stupňa. Kohlberg mieni, že výchovný proces by mal byť projektovaný tak, aby nebol preň najdôležitejší obsah, ale dosiahnutie najbližšieho vyššieho stupňa (progresívne východisko). Výchova by v tomto zmysle nemala robiť nič iné ako podporovať a stimulovať takýto vývoj [4].

V tejto súvislosti vzniká požiadavka na školu, ktorá má sprostredkovať obsah ako štruktúrovanú informáciu. Na morálnych problémoch našej doby, ale i na konfliktach v dejinách sa majú precvičovať formálne schopnosti reverzibilnejšej, komplexnejšej a adekvátnejšej morálnej argumentácie a zdôvodňovania [4].

V neskorších Kohlbergových skúmaníach (1984) sa psychologické skúmanie morálneho vývoja nekoncentrovalo už len na problém spravodlivosti, ale aj na myslenie, ktoré je pri riešení každodenných morálnych konfliktov zamerané na starostlivosť a spoluúčasť. Bol to zrejme dôsledok ostrej kritiky zo strany Carol Gilliganovej, ktorá kritizovala Kohlberga za to, že aplikuje princíp, ktorý je podľa nej charakteristický len pre mužskú časť populácie. Pre mužské myslenie a konanie je typická spravodlivosť ako základný morálny princíp, ale pre morálku žien a dievčat je charakteristická starostlivosť o druhých a ohľaduplnosť, resp. spoluúčasť. V Kohlbergovom ponímaní vývoja morálnych úsudkov neexistujú dve rôzne morálky – mužská a ženská, existuje jedna, v ktorej má miesto aj spravodlivosť, aj starostlivosť.

Základné postuláty Kohlbergovej teórie morálneho vývoja. V práci *From Is to Ought* (1871) Kohlberg stavia svoju psychologickú teóriu na dvoch základných filozofických východiskách: metaetickom a normatívnoetickom. V neskoršej práci o súčasnom stave teórie morálnych stupňov [8] píše spolu so svojimi spolupracovníkmi, že dané metaetické východiská sa potvrdzujú a sú ďalej v jeho teórii funkčné. Ide predovšetkým o tieto postuláty :

1. Relevancia hodnôt. Tento postulát znamená, že „morálne koncepty sa nesmú chápať ako hodnotovo neutrálne, ale musia sa skúmať ako normatívne, pozitívne alebo hodnotovo relevantné“ ([1], 224).

2. Fenomenológia sa vzťahuje na vedomé procesy.

3. Univerzalizmus znamená, že určité znaky morálneho vývoja existujú v každej kultúre alebo subkultúre. Z tohto pohľadu Kohlberg neuznáva plošný hodnotový relativizmus.

4. Preskriptivizmus. Vychádza sa z toho, že konanie sa „má“ urobiť, a nielen, že „by sa malo urobiť“. Je zrejmé, že oblasť Sollen-výrokov sa nevzťahuje celkom na oblasť úsudkov o skutočnosti. Predpokladá sa univerzalizácia morálnych úsudkov.

5. Kognitivismus. Je to postulát racionalizmu v Kohlbergovej teórii, ktorá vyjadruje, že morálne úsudky sa nevzťahujú späť na pocity, ani tieto pocity priamo nevyjadrujú. Morálne úsudky predstavujú zdôvodnenia alebo základy, pričom základy sú niečo iné ako motívy, podčiarkuje Kohlberg.

6. Formalizmus hovorí o tom, že morálne úsudky majú formálne znaky, ktoré sa dajú definovať a prostredníctvom ktorých môže nepozorovane dôjsť k zhode obsahových divergencií.

7. Postulát orientácie na princípy znamená, že morálne úsudky sa dotýkajú všeobecných pravidiel a princípov a že nie sú teda jednoducho hodnoteniami jednotlivých konaní.

8. Koštruktivismus. V súlade s týmto postulátom „morálne úsudky alebo princípy sú ľudské konštrukcie, ktoré vznikajú v sociálnej interakcii. Nejde ani o vrodené, apriori vedomé propozície, ani o empirické zovšeobecnenia reálnych faktov.“ ([1], 224-225).

Tieto postuláty tvorili teoretické a metodologické východisko Kohlbergových empirických skúmaní. Kohlberg a jeho spolupracovníci si boli vedomí, že na filozofickej úrovni sa môžu vyskytovať aj iné pozície a postuláty, že niet definitívne jednoznačného riešenia otázok, ktoré nadhodili. Preto zdôrazňovali, že vychádzali práve z týchto postulátov a na ich základe rozpracovali teóriu morálneho vývoja.

Okrem metaetických predpokladov vychádza Kohlbergov výskum aj z normatívno-etických východísk. Jedným z nich je tvrdenie, že „6. stupeň a vyššie stupne opisujú morálne primerané princípy a že všetky predchádzajúce stupne sú približovaním sa kritériám 6. stupňa pre spravodlivé riešenie konfliktu...“ ([1], 225).

Kohlberg v tejto práci, podobne ako v práci *From Is to Ought* (1971), pripomína, že jeho psychologický výskum môže byť plodný pri hľadaní odpovedí na niektoré sporné filozofické otázky týkajúce sa normatívno-etických princípov. Zároveň upozorňuje, že iní psychológovia, ktorí tiež robia výskum v rámci kognitívno-štrukturalistickej paradigmy, môžu za základné považovať iné normatívno-etické východiská. Avšak pre jeho teóriu ako **racionálnu rekonštrukciu ontogenézy myslenia o spravodlivosti** má jeho normatívno-etické stanovisko principiálny význam.

Rekonštruktívne alebo chápujúce sociálne vedy? U Kohlberga vystupuje teória morálnych úsudkov ako racionálna rekonštrukcia ontogenézy myslenia. V polemickej odpovedi na článok J. Habermasa *Rekonstruktive vs. verstehende Sozialwissenschaften* [5] priznáva, že severoamerickému mysleniu je snád bližšia racionálna rekonštrukcia ontogenézy, ktorá pramení v pozitivizme, ako Habermasova filozofia sociálnych vied. Napriek tomu Kohlberg uznáva úlohu, ktorú zohrala práve Habermasova idea v jeho metodológii. Kohlberg hovorí, že vo svojich skúmaníach ocenili význam hermeneutického postoja najmä pri uskutočňovaní a vyhodnocovaní rozhovorov. Veď dobrý rozhovor alebo vyhodnotenie rozhovoru morálnych úsudkov nie je možné bez úsilia vidieť svet očami toho, koho sa pýtame ([1], 228–229).

V otázke metodológie L. Kohlberg podčiarkuje, že sa vo svojich skúmaníach usilovali o spojenie hermeneutického pohľadu prezentovaného J. Habermasom s vlastným kognitívno-štrukturálnym východiskom.

Habermas nazýva Kohlbergovu pozíciu „hermeneutickým rekonštrukcionizmom“ a zdôrazňuje, že normatívne alebo morálnofilozoficky podložená teória je niečo celkom iné ako psychologická teória ontogenézy, ktorá sa odvíja len z jedného modu myslenia, nárokovujúceho si na proporcionálnu pravdu. Vyvstáva zásadná otázka, či potom táto psychologická teória môže vedecky dokázať platnosť základnej normatívno-etickej teórie?

Kohlberg si uvedomuje to, že verifikácia psychologickej teórie stupňov nepotvrdzuje priamo normatívnu platnosť teórie spravodlivosti ako reverzibility v zmysle teórie Johna Rawlsa. Je však presvedčený, „že empirická falzifikácia našej psychologickej teórie ...by mala vyvrátiť pochybnosti o platnosti našej normatívnej teórie spravodlivosti. V tomto zmysle môžu psychologické nálezy nepriamo podporovať normatívnu teóriu, hoci taká teória potrebuje ešte aj filozofický alebo normatívny základ, ako je to u Rawlsa alebo Habermasa...“ ([2], 238).

Takéto rozlíšenie medzi objektivizujúcou, vedeckou, psychologickou teóriou a normatívnou teóriou, na ktorej je psychologická teória čiastočne postavená, priviedla Kohlberga k základným zmenám v jeho filozofických postulátoch. „Najskôr relativizujeme svoje tvrdenie, že sme našli jediný najprimeranejší 6. stupeň morálneho vývoja: Aj keď podľa konceptu racionálnej rekonštrukcie je nevyhnutné postulovať 6. alebo vyšší stupeň, predsa len nemôžeme v súčasnosti povedať, že by sme ich boli empiricky dokázali.“ ([2], 238). Podľa G. Kunga prechod medzi 5. a 6. stupňom (ide o prechod od utilitaristického princípu k Rawlsowmu princípu) spočíva vo filozofickom východisku, podľa ktorého morálna autonómia každého jednotlivca je absolútnou hodnotou [3].

Kohlberg relativizuje i svoje tvrdenie o tzv. 7., hypotetickom stupni morálneho vývoja, o ktorom píše napr. v práci *The Aging Person as a Moral Philosopher* (Kohlberg, Shulik and Higgins, nezverejnené, ďalej *Religious Thinking and the Question of a Seventh Stage* – Kohlberg and Power, 1981). Tento stupeň opisuje správanie človeka na základe etického a náboženského myslenia, ku ktorému patrí aj kozmické či náboženské ponímanie života. Pri tomto slabom stupni nejde v pravom zmysle o stupeň morálneho úsudku, ani by nemal nahrádzať tzv. ťažký stupeň myslenia o spravodlivosti.²

L. Kohlberg so svojou teóriou morálneho vývoja ako racionálnej rekonštrukcie ontogenézy myslenia o spravodlivosti patrí k najvýznamnejším vedeckým osobnostiam v oblasti sociálneho poznania v druhej polovici 20. storočia. Jeho učenie výrazným spôsobom ovplyvnilo teoretické a praktické aktivity v oblasti psychológie a pedagogiky, in-

²Postulovanie tohto stupňa vyvolalo predovšetkým v radoch filozofov zaujímavú polemiku. Podstata problému totiž spočíva v tom, že ako náboženský možno postulovať aj iný ako 7. stupeň. (Napríklad Habermas navrhuje ako 7. stupeň najvyššiu sociálnu emancipáciu [3]. G. Kung poznamenáva, že Kohlberg v náboženskom zmysle uznáva, že existujú fundamentálne voľby, ktoré nevyžadujú progresívne usporiadania, ale predstavujú rôzne alternatívy. Predpokladá, že najvyšší náboženský stupeň individua môže byť buď teistický, ateistický alebo panteistický. „Prečo by nemalo to isté platiť aj pre morálnu oblasť, to znamená, prečo by vo filozofickej etike nemali mať miesto veľké voľby (utilitarizmus, kantovstvo, materiálna hodnotová etika a pod.) v schéme morálneho vývoja ako alternatív, ktoré nemožno použiť v jednoznačnej progresívnej postupnosti?“ ([3], 315).

špirovalo etikov a filozofov k mnohým polemikám a diskusiám. Sám Kohlberg sa týmto diskusiám nebránil, práve naopak, bol známy svojou zanietenosťou a náklonnosťou k otvorenej a kritickej diskusii. Jeho „oddanosť“ veci spravodlivosti sa v praktickej rovine odrazila v projekte školy ako Just Community.

LITERATÚRA

- [1] KOHLBERG, L.: Moralstufen und Moralerwerb : Der kognitiv- entwicklungstheoretische Ansatz. In : ([7], 123-174).
- [2] KOHLBERG, L. (mit Ch. Levine und A. Hewer): Zum gegenwärtigen Stand der Theorie der Moralstufen. In : ([7], 217-372).
- [3] KÜNG, Q.: Die postkonventionelle Ebene der moralischen Entwicklung: Psychologie oder Philosophie? In : Moralische Zugänge zum Menschen. Menschen zum moralischen Menschen. Hrsg.: Oser, F., Althof, W., Garz, D., München, Kindt Verlag 1986, s. 312-326.
- [4] OSER, F., ALTHOF, W.: Moralische Selbstbestimmung. 2. vyd. Stuttgart, Klett-Cotta 1994.
- [5] HABERMAS, J.: Rekonstruktive vs. verstehende Sozialwissen- schaften. In : Habermas, J.: Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1983, s. 29- 52.
- [6] GILLIGAN, C.: Die andere Stimme. Lebenskonflikte und Moral der Frau. München, Piper 1984.
- [7] KOHLBERG, L.: Die Psychologie der Moralentwicklung. Hrsg. von Althof, W., I. Aufl., Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1995.
- [8] KOHLBERG, L., LEVINE, CH., HEWER, A.: The Current Formulation of the Theory, 1984.

Doc. PhDr. Anna Remišová, CSc.

Katedra humanitných vied

Ekonomická univerzita

Odbojárov 10

832 20 Bratislava

SR